

РЕЛІГІЙНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В КРАЇНАХ ЗАХОДУ: ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

RELIGIOUSNESS AND ECONOMIC SECURITY OF THE WEST: TO THE PROBLEM OF CORRELATION

У статті зазначено, що релігійна віра і пов'язані з нею значення перебувають в стійкому співвідношенні з економічною безпекою та рівнем модернізації суспільства. Для розуміння процесу модернізації та його значення для суспільства було залучено теорії секуляризації. В статті наголошено, що секуляризація і модернізація нерозривно пов'язані та мають негативний вплив на релігію. Модернізація призводить до пріоритетності економічних цінностей в порівнянні з релігійними переконаннями і цінностями. Для підтвердження зв'язку між зниженням релігійності та рівнем економічної безпеки було здійснено вторинний аналіз результатів досліджень, які проведено у сьомох країнах Заходу (у п'ятох з них зв'язок підтвержено). Визначено, що на модернізацію в досліджених спільнотах сильно вплинули релігійні рухи, які виникли в результаті реформації католицької церкви та які володіють ядро вираженою толерантністю до підприємницької успішності і накопичення. Зазначено, що майже у всіх західних соціумах секуляризація і модернізація можуть бути ідентифікованими як поточні процеси, втім деякі традиційні цінності, які є вкоріненими в релігії, завжди будуть слугувати показником соціального порядку і стабільності.

Ключові слова: секуляризація, модернізація, економічна безпека.

В статті отмечено, что религиозная вера и связанные с ней значения находятся в устойчивом соотношении с экономической безопасностью и уровнем модернизации общества. Для понимания процесса модернизации и его значения для общества были использованы теории секуляризации. В статье отмечается, что секуляризация и модернизация неразрывно связаны и оказывают отрицательное влияние на религию. Модернизация приводит к приоритетности экономических ценностей по сравнению с религиозными убеждениями и ценностями. Для подтверждения связи между снижением религиозности и уровнем экономической безопасности был осуществлен вторичный анализ результатов исследований, прове-

денных в семи странах Запада (в пяти из них связь подтверждена). Определено, что на модернизацию в исследованных сообществах сильно повлияли религиозные движения, которые возникли в результате реформирования католической церкви и которые обладают ярко выраженной толерантностью к предпринимательской успешности и накоплению. Отмечено, что почти во всех западных социумах секуляризация и модернизация могут быть идентифицированы как текущие процессы, наряду с этим некоторые традиционные ценности, которые являются укоренившимися в религии, всегда будут служить показателем социального порядка и стабильности.

Ключевые слова: секуляризация, модернизация, экономическая безопасность.

The article states that religious beliefs and related values are in a stable relationship with economic security and the level of modernization of society. In order to understand the process of modernization and its importance for society, the secularization theory was involved. The article emphasizes that secularization and modernization are inextricably linked and have a negative impact on religion. Modernization leads to the priority of economic values in comparison with religious beliefs and values. A confirmation of the relationship between the decline in religiosity and the level of economic security was a secondary analysis of the results of research conducted in the seventh countries of the West. In five out of seven countries, the link has been confirmed. It has been determined that the religious movements that arose as a result of the reformation of the Catholic Church and who have a pronounced tolerance to entrepreneurial success and accumulation have been strongly influenced by the modernization of the investigated communities. It is believed that in almost all Western societies, secularization and modernization can be identified as current processes, but some traditional values that are rooted in religion will always serve as an indicator of social order and stability.

Key words: secularization, modernization, economic security.

УДК 316.74:2(075.8)

Медведєва Ю.Ю.

к. соц. н., докторант

Класичний приватний університет

Постановка проблеми. Поняття модернізації доволі часто визначається технологічними або економічними критеріями розвитку суспільства. Крім того, його інтерпретації є семантично протилежними всьому традиційному, включаючи всі відносини особистої залежності. Тим не менш, явище модернізації є тісно пов'язаним з різними аспектами суспільства і є одним з основних предметів соціологічних досліджень [8, с. 3].

У зв'язку з різноманіттям сфер, які зазнають на собі впливу модернізації, зміна ціннісних орієнтацій (у нашому випадку - статус релігії і пов'язані з ним ціннісні системи), як частина соціальної системи, поза сумнівом, та-

кож не є винятком. Для того, щоб з'ясувати відносини між модернізацією та релігійністю, потрібно розглянути модернізацію релігії та ключові тенденції її розгортання.

За аналогією з процесом секуляризації, передумови модернізації є вкоріненими в революційній ситуації 18-го століття. Спочатку інспірована ідеями філософії просвітництва в Європі, промислова революція у Великобританії в 1750 році стала висхідним пунктом модернізації. Після індустріалізації в Англії поширеність модернізації була досягнута в Європі завдяки Французькій революції 1789 року. З того часу модернізація розглядається в соціології у взаємозалежності змін у політичній,

соціально-культурній, економічній, технологічній сферах [8, с. 3].

Перший етап процесу модернізації супроводжувався поширенням наукового світогляду, соціальної раціональності та істотним зростанням продуктивності праці [3, с. 111]. Що стосується економічного рівня, модернізація, в основному, характеризується розвитком міжнародних ринків, поділом праці через спеціалізацію (економія від масштабу) і значним збільшенням індустріалізації та урядовими обмеженнями сільськогосподарської діяльності. На технологічному рівні більше уваги приділялося використанню прикладних знань для покращення технології виробництва і розподілу товарів. В цілому, отримані знання підвищували можливості контролювати навколишнє середовище через передові технології [8, с. 3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. На думку Т. Гензика [3, с. 110] в більшості європейських країн, модернізація спричинила істотні зсуви основоположних цінностей у напрямку поліпшення людського існування в посейбічному, а не в потойбічному світі. До того ж Р. Інглхарт [6, с. 5] стверджує, що головною метою модернізації була максимізація особистого благополуччя через економічний прогрес суспільства. Звичайно, такі цілі не можуть бути досягнутими поза ігноруванням інших соціальних завдань. У той же час, на переконання Т. Гензика, релігійні цінності та переконання мали поступитися місцем новому світогляду, який виникає з ідей прогресу і модернізації. Втім, з християнської точки зору людина не повинна турбуватися про матеріальні статки і безпеку життя, оскільки лише один Бог повинен піклуватися про такі проблеми, обіцяючи задоволення через порятунок (особливо для тих, хто страждає від бідності та злиднів під час свого земного життя) [9, с. 70].

Виходячи з вищевикладеного, можна припустити, що модернізація була процесом скасування деяких традиційних цінностей та переконань, щоб стати тим, чим вона є сьогодні [5, с. 81]. Прийняття такої релігійної цінності, як, наприклад, "ощадливість", з установкою бути задоволеним тим, що є, сильно відрізняється від загальної ідеї підвищення добробуту та економічної безпеки, яка, насправді, була основним підсумком процесу модернізації [8, с. 3]. Втім, не тільки девальвація релігійних цінностей – скромності, стриманості, але також і відмова від особистого економічного успіху були забезпеченими завдяки модернізації [5, с. 81].

Отже, модернізація включає релігію та ідеологію індивідуального задоволення шляхом збільшення економічної безпеки та досягнен-

ня, замінивши традиційні цінності скромності та ощадливості цінностями накопичення зарди задоволення і примноження економічного капіталу шляхом підвищення рівня раціональності та контрольованості процесів виробництва. Таким чином, зниження традиційної релігійності повинно кореспондувати з прогресом модернізації і вдосконаленням технологій, так само як із зростанням науки та технологічної раціональності в цілому.

М. Вебер стверджує, що перехід від традиційного (або релігійно-орієнтованого) світогляду до наукового (або раціонально-орієнтованого) світогляду був головною причиною занепаду релігійності і тригером процесу модернізації. Р. Інглхарт і П. Естер, розгортаючи ідею М. Вебера про демістифікацію світу, стверджують, що містичні і езотеричні практики поступилися місцем науковим поясненням і інтерпретаціям, які стали ключовими елементами модернізації у філософії та науці [2, 5].

М. Вебер також наполягає на тому, що наука і техніка утворили правлячий дуумвірат замість колишніх магії і містики [7, с. 11]. З погляду В. Старка [8, с. 402], можна зробити висновок про те, що люди, які живуть в матеріалістичній цивілізації промислово-розвинених країн, можуть досягати всесвіт, в тому числі і людини, з науково-фізичної точки зору. Замість пояснення існування людства і Землі в традиційних категоріях креаціонізму, наука привласнила собі право пояснення або, найчастіше, редукції раніше непояснених або містичних феноменів.

Зіставлення фактів існування людства і космосу в науці та релігії сьогодні виявляється можливим у досить обмеженій мірі. Більше того, для звичайних людей релігія може бути тільки версією "помилкової науки", а науковий дискурс радикально протиставляється ціннісно-профетичному дискурсу. Вочевидь, якщо мова йде про підйом модернізації, є підстави вести мову також і про її негативний вплив на релігійні вірування і цінності, так само як і на ерозію всіх опозиційних, по відношенню до науки, світоглядів.

В. Старк [8, с. 402] підтверджує це спостереження тезою про те, що кожного разу, коли наука стає більш просунутою, релігія зазнає демонтаж власної важливості в житті людини. Адже модернізація і секуляризація не тільки мають однакове історичне походження, але вони також справляють аналогічний вплив не тільки на традиційну конфесійну релігійність, але і на релігію взагалі, претендуючи на створення субститутів релігійного світорозуміння і соціальних практик, еквівалентних релігії.

Можна стверджувати, що обидва процеси є пов'язаними один з одним за своєю природою [5, с. 72], або взаємно сприяють один одному в процесі свого розвитку [3, с. 111]. Деякі соці-

ологи навіть ототожнюють в теорії процес модернізації з теоріями секуляризації [8, с. 9]. В результаті, секуляризація має значний вплив на зниження релігійності. Одночасно можна розглядати модернізацію в якості основного чинника, який впливає на зниження релігійності, що пояснює зміну статусу релігії в суспільстві [1, с. 342].

Формулювання цілі статті та постановка завдань. Метою статті є побудова схеми зв'язку між секуляризацією та економічною безпекою. Завданнями статті, у зв'язку із визначеною метою, є: а) теоретико-соціологічне дослідження соціальних передумов секуляризації; б) встановлення зв'язку між секуляризацією та економічною безпекою.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. Як впливає з попередніх міркувань, економічна безпека була одним з головних підсумків епохи модернізації в соціумах Західної Європи. Особисте благополуччя позиціонується в якості однієї з найвищих цілей, які людина намагається досягти в епоху підйому сучасного суспільства [6, с.111]. Навряд чи можна контраргументувати точку зору К. Каммейера про те, що висока релігійність, в основному, відрізняється в змістовному відношенні в країнах і суспільствах, які страждають від поганих економічних умов (таких як, наприклад, бідність або голод) від соціумів зі стабільною стійкою економікою, соціальною сферою і некорумпованою політикою.

Крім того, релігійна віра, яка актуалізується в умовах благополуччя, достатку і процвітання, якісно відрізняється від релігійної віри, яка індукується ситуаціями смерті, жалоби, страждань, трагедій і розчарувань [7, с. 504].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що в будь-який час людина і суспільство, перебуваючи в ситуації запустіння і кризи, соціальних депривацій, виявляють високий рівень звернення до віри і релігії, і навпаки – вдалі обставини, процвітання і підйом мало сприяють релігійній захопленості, так само як і простому прояву інтересу до питань духовності.

Хоча це загальна думка про взаємозалежність релігійності та особистого благополуччя за рахунок економічного багатства в цілому не відкидається, чіткі докази зв'язку їх, проте, далеко не завжди можуть бути зафіксовані дослідниками. Тим не менш, ми спробуємо зосередитися на аналізі взаємозв'язку між вказаними складовими в різних країнах Заходу, спираючись на вторинний аналіз емпіричного дослідження В. Старка та Р. Инглехарта [5, 6, 8]. Автор виходить з того простого факту, що ВВП (валовий національний продукт) на душу населення слугує індикатором економічної безпеки людей в певному суспільстві. Спочатку в опитуванні В. Старка вибірка вклю-

чала респондентів з понад двадцяти країн, зокрема і з східної півкулі (Швеція, ФРН, Фінляндія, Іспанія, Великобританія, США і Мексика). Акцент на релігійності, як буде вказано далі, стосується оцінки ступеня "важливості Бога в житті". Перш ніж визначити співвідношення окремих факторів у різних країнах, згаданих вище, ступінь релігійності оцінювався автором як єдине ціле [8, с. 281].

У своєму огляді змін значущості релігії в 43 країнах, яка за досліджувалася автором з урахуванням підсумків Всесвітнього дослідження цінностей, починаючи з 1990 р., розвиток релігійності буде розглядатися в період 1981-1990 рр. [6, с. 281].

У дослідженні представлено два основні показники релігійності. Скорочення відвідуваності церкви, на переконання автора, не повинно прирівнюватись до зниження релігійності [5, с. 371] в суспільстві, тому в подальшому дослідженні цей індикатор було проігноровано. Набагато більш чутливим індикатором у зв'язку з цим виступає кількісна оцінка важливості релігії в житті людей.

Такі питання, як "Наскільки важливий Бог у вашому житті?" або "Ви релігійна людина?" мають на увазі емоційне ставлення людини до релігії [8, с. 50]. Цей показник не пов'язаний з певним традиційним інститутом, оскільки людина не може ідентифікувати себе з церквою і бути релігійною в цьому самому сенсі.

З цієї причини Р. Инглхартом обрано цей показник для визначення подій в області релігії. Респондентів просили оцінити важливість Бога в їхньому житті за шкалою від 1 до 10 балів ("1" вказує на найнижчий рівень важливості/значущості релігії, і "10" балів, відповідно, вказує на високу значущість Бога). Рівень релігійності більшості країн перебував у рейтинговому діапазоні від 7 до 10 балів, що вказувало на високу важливість Бога в житті людей [6, с. 283]. Майже в кожній країні спостерігається падіння рівня релігійності. Очевидною причиною цього відчутного зниження значущості релігії може бути зростання економіки в більшості країн. Це, в основному, промислово-розвинені країни європейського континенту, що перебувають в смузі стабільності і процвітання в рамках модернізації останніх десяти років.

Навіть у неєвропейських країнах (США та Мексика) люди оцінили релігійність, як значно менш важливу складову їхнього життя, в порівнянні з іншими. Можна припустити, що ці країни також переживають все той же процес модернізації. Тим не менш, релігійність в 1990 році в більшості країн респонденти оцінили відносно високо: в чотирьох із семи країн від 40 до 82 відсотків респондентів оцінили Бога як важливу складову життя. В деталях, рівень релігійності респондентів у Швеції

знизилися з 23 до 20%, в Західній Німеччині та Фінляндії – до 39 і 40% відповідно. Крім того, Іспанія також робить менший акцент на релігії – рейтинг актуальності Бога і релігії знизився з 52 до 49%, а у Великобританії від 45 до 37%. США і Мексика мають значно більшу кількість людей, які оцінюють релігійність як важливу (як в 1981, так і в 1990 році). Релігійність в США завжди була відносно високою в порівнянні з іншими країнами, що мають також високий рівень передових технологій і науки, зокрема, таких як Німеччина чи Швеція. Таким чином, США демонструють високі результати за рівнем релігійності. Їх можна порівняти з країнами, що не входять до переліку найбільш модернізованих країн у світі [3, с. 113-114]. США, схоже, є особливим феноменом, який потребує окремих коментарів, які ми і зробимо наприкінці дослідження. У всякому разі, релігійність в США також знизилася з 81 до 75%. Останньою, але не менш важливою обставиною, пов'язаною з тим, є те, що рівень релігійності навіть у Мексиці, який був доволі високим для переважної більшості респондентів, (92%), скоротився майже на 10% (до 82%).

Узагальнюючи вищезазначене, можна стверджувати, що секуляризація поширилася навіть на країни третього світу, які вже показують низький рівень релігійності. Для того, щоб довести тезу, що умови процесу модернізації впливають на рівень релігійності і пов'язані з низьким рівнем економічної безпеки, потрібно оцінити економічний стан відповідних країн в ході виконання дослідження. Далі цього здійснено кореляційно-факторний аналіз чутливості релігійності (релігійної важливості) у співвідношенні з рівнем економічної безпеки, який вимірюється, виходячи з показників ВВП на душу населення. З цієї причини, інформація про ВВП на душу населення, яка досліджується в кореляційному зв'язку з релігійністю в 1990 році, отримана з «Доповіді про людський розвиток – 1993», яку було підготовлено Світовим банком. У доповіді представлено емпіричні дані дослідження суб'єктивного рівня благополуччя та економічної безпеки різних країн. Консолідований аналіз результатів призводить до констатації наявності зворотнього кореляційного зв'язку між рівнем економічної безпеки та рівнем релігійності. Так, в більшості країн, що мають високі показники ВВП на душу населення, респонденти оцінюють значущість релігії за відносно низькими балами (3-5) в порівнянні з тими країнами, в яких більш низькі показники ВВП на душу населення, втім релігія оцінюється респондентами як більш важлива. На перший погляд, можна було б припустити, що зв'язок економічної безпеки і релігійності (з деякими винятками) може бути описаний як взаємопов'язаний. Так, наприклад,

20% респондентів США оцінили релігійність як дещо важливе в житті. Це супроводжується дуже високим ВВП на душу населення в США – \$ 25000. У Великобританії, де релігійність оцінюється як важлива 37% респондентів, більш низький ВВП на душу населення – \$ 15500. Ще більш яскравий приклад наявності зворотнього кореляційного зв'язку між релігією і економічною безпекою простежується в Мексиці. При порівняно більш низькому ВВП – \$ 3000 на душу населення, релігійність була оцінена як найважливіша цінність понад 80% респондентів.

За твердженням Е. Гіденса [4, с. 531], в США свобода релігійного самовираження була закріпленою в Конституції 1776 року, задовго до того, як набула подібної поширеності в Західній Європі. У зв'язку з цим, релігія в США розвивається поліморфно. Сьогодні майже 90% населення номінально вважають себе християнами. У кожному разі, розуміння особливого статусу релігії в США, побіжні погляди на історію виникнення модернізації та релігії можуть бути інтерпретованими в контексті теорії М. Вебера, викладеної в роботі "Протестантська етика і дух капіталізму". К. Камейер стверджує, що висновки М. Вебера у зазначеній роботі ґрунтувалися на тому, що економічна безпека, яка є властивою сучасним західних суспільствам, сильно зміцнилася за рахунок поширення протестантизму.

Після розриву з католицькою церквою в США сформувалися різноманітні конфесії, які мають набагато більш позитивне ставлення до економіки і підприємницької діяльності, в порівнянні з католицизмом [1, с. 336]. Одним з провідних реформістських напрямків, який легітимізував капіталізм, став кальвінізм. Кальвінізм є сфокусованим на етиці приречення, яка постулює можливість, для деякого числа обраних, увійти на небеса в життя після смерті, оскільки вони були обраними від Бога за критерієм матеріально-фінансової спроможності та успішності. Таким чином, кальвіністи є схильними звертатися до критерію економічних здобутків, щоб з'ясувати, чи були вони серед "обраних". Економічні досягнення в етиці кальвінізму є прирівняними до любові до Бога. Справді, кальвінізм в значній мірі визначає релігійні цінності і переконання респондентів США [3, с. 116], що може виступати підставою для наявності взаємно-позитивної кореляції релігійності та економічної безпеки в американській вибірці. Великобританія є іншим винятком. Оскільки невідповідність тенденції є суттєво невисокою, можна припустити, що Великобританія була секуляризованою в більшій мірі, ніж інші спільноти Західної Європи. Відповідно до тези, зворотня кореляція між ВВП на душу населення і рівнем релігійності, підтверджується емпірично.

У п'яти з семи суспільств виявлено прогнозоване співвідношення між економічною безпекою і релігійністю. Звичайно, є декілька країн (США, Ірландія), які не можуть бути однозначним підтвердженнями основної тези. За допомогою подальших досліджень по цій темі обґрунтованість тези може бути підвищеною. Тим не менш, загальна тенденція показує, що країни з більш низьким рівнем економічного розвитку виявляють більш виражений інтерес до релігійних цінностей і переконань.

Висновки. Метою даного дослідження був доказ того, що релігійна віра і пов'язані з нею значення перебувають в стійкому співвідношенні з економічною безпекою та рівнем модернізації суспільства. У цьому контексті було залучено теорії секуляризації, які мали служити основою для розуміння виникнення процесу модернізації та його значення для суспільства. Крім того було відзначено, що погляд на світ, який є ґрунтованим на традиційних віруваннях і цінностях, мав поступитися місцем науковому світогляду. В рамках наукового світогляду відбулася заміна незрозумілою містичної "логіки" на логіку матеріалістичну і світську.

Замість того, щоб шукати духовний порятунок, люди поміняли мотивацію порятунку на мотивацію економічних досягнень, яка визначила їх основні цілі та прихильність до сучасного суспільства. З вищеозначеного випливає те, що секуляризація і модернізація є нерозривно пов'язаними одна з одною. Обидві вони мають негативний вплив на релігію, заохочуючи людей використовувати свої знання, щоб контролювати їх навколишнє середовище і долю, а не покладатися на традиційні вірування релігійних вчень. Якщо погодитися з цим постулатом, то стає зрозумілим, що модернізація, яка є рухомою світським світоглядом, призводить до пріоритетності економічних цінностей в порівнянні з релігійними переконаннями і цінностями. Зв'язок між зниженням релігійності та підвищенням рівня економічної безпеки може бути емпірично-підтвердженим. За рахунок застосування вторинного аналізу результатів дослідження семи країн Заходу, встановлено, що п'ять з них підтверджують наявність кореляції. На модернізацію в досліджених спільнотах, сильно вплинули релігійні рухи. У порівнянні з традиційними різновида-

ми християнської релігії, нові конфесії, секти і релігії у сфері релігійної етики володіють вираженою толерантністю до підприємницької успішності і накопичення. Навіть якщо секуляризація і модернізація можуть бути ідентифікованими як поточні процеси в майже всіх західних соціумах, деякі традиційні цінності, які є вкоріненими в релігії, завжди будуть слугувати показником соціального порядку і стабільності (наприклад, в контексті негативної морально-етичної оцінки злочинів, зокрема, злочинства або вбивства, які переслідуються не тільки в рамках кримінального права, але й релігійної етики). Хоча традиційні цінності, очевидно, втрачають свій вплив в ряді областей суспільного життя, деякі з них ще відповідають соціальним експектаціям, і тому залишаються релевантними сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bryjak G., Soroka M. *Sociology: Cultural Diversity in a Changing World*. Canada : Pearson Education, 1996. 384 p.
2. Ester P., Moor R., Halman L. *The Individualizing Society: Value Change in Europe and North America*. Tilburg University Press, 1994. 311 p.
3. Gensicke T. *Zur Frage der Erosion eines stabilen Wertefundaments in Religion und Familie in: Oesterdiekhoff G. W. Oesterdiekhoff et al. (eds.), Werte und Wertewandel in westlichen Gesellschaften*. Opladen, 2001. S. 107-135.
4. Гидденс Э. *Социология : учебник*. М. : Эдиториал УРСС, 2005. 632 с.
5. Inglehart R. *Modernization and Postmodernization Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, 1997. 483 p.
6. Inglehart R, Basañez M., Moreno A. *Human values and beliefs : a cross-cultural sourcebook : political, religious, sexual, and economic norms in 43 societies; findings from the 1990-1993 world value survey*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 1998. 534 p.
7. Kammeyer K., Ritzer G., Yetman N. *Sociology: Experiencing Changing Societies 7th Edition*. Pearson Education (US), 1996. 756 p.
8. Stark W. *The Sociology of Religion – A study of Christendom*. New York: Fordham University Press, 1972. 453 p.
9. Rodney W. *Economics, Ethics and Religion – Jewish, Christian and Muslim Economic Thought*. London: Macmillan Press Ltd, 1997. 233 p.